

CZY KRAJOBRAZ MOŻE BYĆ „ZRÓWNOWAŻONY”? (KILKA UWAG TEORETYCZNYCH)

Adam M. Szymski

Katedra Architektury Współczesnej, Teorii i Metodologii Projektowania
Zachodniopomorski Uniwersytet Technologiczny w Szczecinie
e-mail: adam.szymski@zut.edu.pl

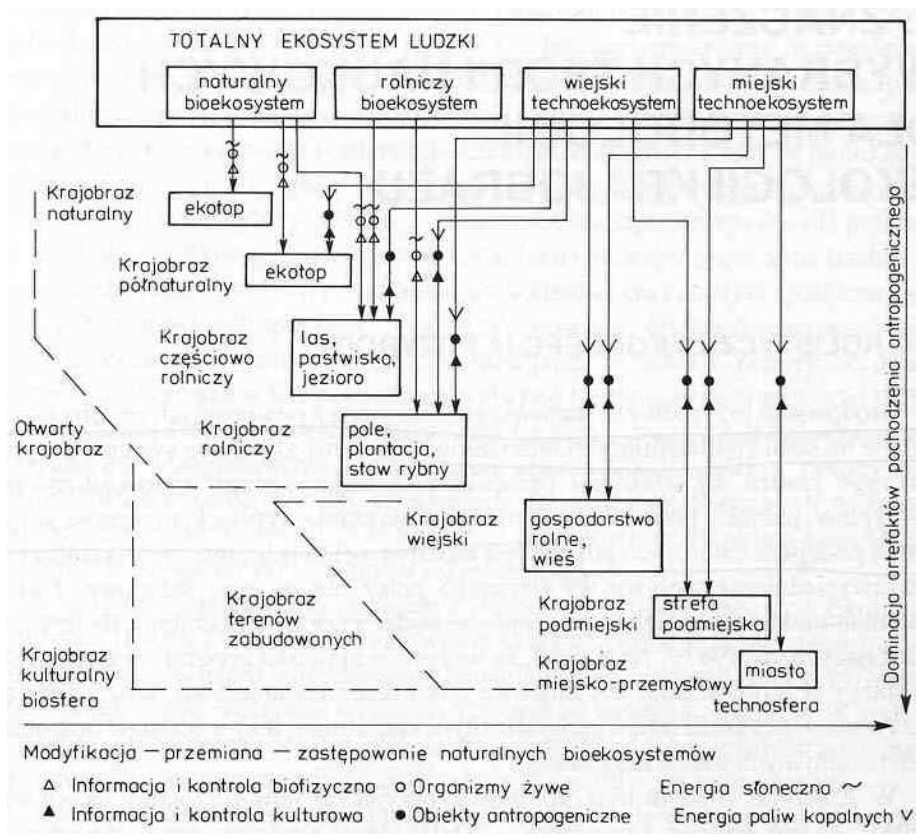
Streszczenie. W artykule przedstawiono polemiczne stanowisko w kwestii możliwości powiązania problematyki architektury krajobrazu z ideą „zrównoważonego rozwoju” jako sposobu na zachowanie równowagi przyrodniczej w makro- i mikroskali. W kontekście tego dylematu autor stawia również pytanie o rolę architekta krajobrazu jako „kreatora przestrzeni” czy też „reżysera przeżyć i wrażeń”, którego działalność w istocie staje się podporządkowana lub wręcz wyznaczona kryterium „równowagi środowiskowej” w odniesieniu do terytoriów ludzkiego zamieszkania i użytkowania. Zdefiniowane w zapisie planu zagospodarowania przestrzennego określone obszary pośredniej lub bezpośredniej ochrony istniejących zasobów przyrodniczych czynią w istocie rolę architekta krajobrazu jedynie do pozorowania działań kreatora krajobrazu możliwych do postrzegania, jako wydzielonych (wyrazistych) kompozycji przestrzennych posiadających określoną filozofię i stylistykę. Forsowanie idei „zrównoważonego rozwoju”, jako antidotum na aktualny stan „zachwiania” równowagi pomiędzy środowiskiem naturalnym a środowiskiem ludzkim, rozumianych tu jako środowisko „sztuczne” wydaje się być – w sensie praktycznym – czystą iluzją, chociaż sam postulat, by ludzie ograniczali działania, których wpływ na środowisko naturalne jest negatywny, do niezbędnego minimum, pozostaje w pełni zasadny w każdym czasie i w każdym miejscu działalności ludzkiej na kuli ziemskiej. Skoordynowanie tych przedsięwzięć z rolą architekta krajobrazu wydaje się – w świetle aktualnych przepisów prawa w Polsce – działaniem nie tylko nierealnym, ale wręcz pozostającym w sprzeczności z jego rolą i posiadanymi umiejętnościami.

Słowa kluczowe: krajobraz zrównoważony, zrównoważony rozwój

Jeżeli przyjąć za Radą Europy [Rada Europy 2000], że krajobraz to „obszar postrzegany przez ludzi, którego charakter jest wynikiem działania i interakcji czynników przyrodniczych i (lub) ludzkich” i że o jego charakterze świadczy „wyraźny, rozpoznawalny, spójny układ elementów w krajobrazie, który czyni krajobraz odmiennym od pozostałych, ani lepszym ani gorszym” [Swanwick 2002] oraz że: „Charakter ten jest rezultatem wzajemnej interakcji czynników przyrodniczych i kulturowych oraz postrzegania tego oddziaływania przez człowieka” [Van Eetvelde i Antrop 2009], a także, że: Sama charakterystyka krajobrazu nie jest kwestią prostego zapisu jego inwentaryzacji, lecz kwestią interpretacji tego, co w sumie tworzy „obraz materialnego środowiska odbieranego

przez zmysły człowieka” przekształcony w rodzaj idei uformowanej wprost w ludzkim umyśle...

To, z czysto metodologicznego punktu widzenia, dokonujące się w krajobrazie przekształcenia, będące wynikiem konkretnej działalności człowieka albo określonych zjawisk przyrodniczych (wulkany, trzęsienia ziemi), by mogło spełnić kryterium „zrównoważonego rozwoju”, musiałyby podlegać wielokryterialnej kontroli, w której podstawowym warunkiem byłoby każdorazowo zachowanie stanu równowagi pomiędzy istniejącym ekosystemem przyrody a działalnością ludzką na określonym terytorium i w określonych jego (?) granicach, co ze względu na globalność (kontynentalność?) występowania określonych stref klimatycznych, a tym samym określonych ekosystemów, wydaje się realne wyłącznie w skali całego globu ludzkiego (np. syndrom ruchu skrzydeł motyla w Ameryce na zmiany w prognozie pogody w Europie...).

Ryc. 1. Rodzaje ekotypów w ekosystemie jako wynik rozwoju cywilizacji człowieka w Europie. Uporządkowanie ekotypów zgodnie z poziomem dostawy energii, materii i informacji (wg Naveha 1984)

Fig. 1. The kinds of ecotype in ecosystem as a determinant of human civilization development in Europe. The arrangement of ecotypes according to the level of energy, matter and information supply (according to Naveha 1984)

W istocie możemy mieć wpływ poprzez prawo, zwyczaje, nakazy i zakazy na naszą własną działalność w środowisku. Bez względu wszakże na to, jak i w jakim zakresie będziemy przestrzegać nałożonych na siebie ograniczeń i obowiązków, nie mamy w rzeczywistości wpływu choćby na zmiany klimatyczne mające na naszej planecie cechy stałych zmian okresowych (a ekosystemy, w których aktualnie działamy, są głównie zależne od klimatu [!] – vide dowcip o drwalu, który swoje doświadczenie zdobył przy wycince lasów na Saharze), nie wspominając o tym, że czas naszego życia na Ziemi jest ograniczony czasem istnienia Słońca.

Jeżeli zatem jedną z podstawowych cech krajobrazu (także wskutek działalności człowieka) jest jego dynamika, to istotną staje się nie ochrona jego *status quo*, lecz roztropne (?) „zarządzanie zachodzącymi w nim zmianami – co zdaje się stanowić jeden z podstawowych celów HLC/HLA wdrażanych aktualnie w Anglii i Szkocji... (z zachowaniem wszakże rozróżnienia na krajobrazy miejskie i wiejskie).

Ryc. 2. Krajobraz upraw rolniczych jako wynik działalności gospodarczej człowieka...

Fig. 2. Agricultural landscape as a result of economic management

Z naszego punktu widzenia najistotniejsze są „wartości estetyczne i wpływ projektowanych przez nas kompozycji na percepcję odbiorcy będącego zarówno widzem, jak i jej użytkownikiem”. W zależności od poziomu społecznej świadomości „trwania i dziedziczenia zastanej przestrzeni” ważnym elementem pracy architekta krajobrazu staje się uwzględnienie koniecznych działań sprzyjających ochronie i zarządzaniu (?) historycznym dziedzictwem krajobrazu w ścisłej korelacji działań zarówno służb ochrony zabytków, ochrony przyrody, jak i specjalistów w zakresie planowania przestrzennego.

W Niemczech specyficzny stosunek do holistycznego ujęcia krajobrazu w pojęciu ‘Heimatschutz’ (ochrony rodzimego dziedzictwa) oraz ‘Denkmallandschaft’ (ochrona krajobrazu zabytkowego), polega np. na ochronie historycznych winnic czy linii kolejowych. Jest to także ochrona historycznych krajobrazów wraz z ich charakterystycznymi cechami, włącznie z dziedzictwem naturalnym i kulturowym (gewachsene Kulturlandschaften).

Wielu zaangażowanych w ochronę tego, co zwykle określać się mianem „dziedzictwa kulturowego” w kontekście oceny przestrzeni życia człowieka zwraca uwagę na niepokojący – ich zdaniem – fakt „bezpowrotnego zanikania tradycyjnych i [równocześnie?] charakterystycznych dla danego obszaru form krajobrazowych, postrzeganych przez mieszkańców jako harmonijne, różnorodne i spójne” [Van Eetvelde i Antrop 2009].

Jako koronny argument przedstawia się tu wszelkiego rodzaju „fermy wiatrowe”, które jako coraz powszechniejszy efekt rozwoju nowych technologii pozyskiwania energii elektrycznej, stanowią dominantę w istniejącym krajobrazie i stoją w oczywistej opozycji do estetycznych „przyzwyczajień” zarówno zamieszkujących pobliskie okolice mieszkańców, jak i okazjonalnych turystów.

Nie negując istnienia nieuniknionych skutków zmian charakterystyki krajobrazu kulturowego wraz z postępującymi zmianami cywilizacyjnymi, których wyrazem przestrzennym stają się nowe (dotychczas nieznanne, lub występujące sporadycznie) formy budowli lub „instalacji inżynierskich” wypierających (zastępujących) dotychczas rozpoznane i akceptowane (odczytywane co do sensu swego przeznaczenia) formy uznane za „swojskie” lub wręcz za formy „naturalne”, za jakie uznać można np. wiatraki w krajobrazie Holandii czy polskich Żuław, ochrona tego, co określa się pod mianem „krajobrazu historycznego”, staje się przedmiotem szeroko zakrojonych działań zarówno o charakterze prawnym, jak i politycznym.

Najlepszym tego dowodem jest opracowana przez Radę Europy [2000] „Europejska Konwencja Krajobrazowa”, której uchwalenie przez należące do Unii Europejskiej kraje nakłada na nie jednocześnie obowiązek ochrony każdego krajobrazu jako „unikatowego rezultatu interakcji czynników przyrodniczych i procesów działalności człowieka w określonym miejscu”.

Kluczem dla „ochrony” tak rozumianego krajobrazu staje się w istocie wyłączenie „czas jego powstania” i jego oryginalność sprawiająca, iż „postrzegany

dziś jako naturalny. posiada swój odrębny (np. regionalny) historyczny charakter. powstały pod wpływem przeszłej działalności człowieka.”

W ramach podjętych, głównie w Wielkiej Brytanii i Niemczech, „programów inwentaryzacyjnych” zdefiniowano „charakter krajobrazu” jako „wyraźny, rozpoznawalny, spójny układ elementów w krajobrazie, który czyni krajobraz odmiennym od pozostałych”.

Charakter ten określa:

- rozpoznawalna kombinacja komponentów przyrodniczych (budowa geologiczna, rzeźba terenu, gleba i roślinność),
- rozpoznawalna kombinacja elementów antropogenicznych (użytkowanie terenu, układ pól i osadnictwo ludzkie).

W efekcie tak zdefiniowanych cech o celowości ochrony danego krajobrazu w zadekretowanej (?) skali zdaje się decydować przede wszystkim nie sama ewidencja jego zasobów, lecz interpretacja wynikająca z holistycznego rozumienia środowiska ludzkiego życia, krajobrazu rozumianego jako „obraz materialnego środowiska odbieranego przez zmysły człowieka”, w swej istocie jawiący się w jego umyśle jako pewna idea utrwalona i zaakceptowana jako własna w świadomości ogółu.

Ryc. 3. Krajobraz jako wynik świadomej działalności planistycznej człowieka

Fig. 3. Landscape as a result of conscious planning activity: the housing estate in Berlin

W takim ujęciu nieuniknione stają się w procesie zarówno ochrony, jak i waloryzacji krajobrazu jego aktualne (i potencjalnie możliwe do uzyskania) wartości estetyczne i wpływ na percepcję, co w przypadku Niemiec zdaje się sprowadzać do specyficznego rozumienia „krajobrazów rodzimych” (Heimstschutz)

i poprzez ich wspomnianą wcześniej identyfikację: ‘ochrona rodzimego dziedzictwa’, a w Wielkiej Brytanii do rozróżnienia pomiędzy krajobrazem Szkocji i krajobrazem Anglii¹.

Berlin obszary leśne ze współczesnym osiedlem mieszkaniowym są przykładem rozrastającej się aglomeracji miejskiej – urban sprawl – miasto przenosi się na otaczające tereny zielone (ryc. 3).

Ryc. 4. Pole golfowe: wynik świadomego ukształtowania przestrzeni (z wykorzystaniem jej naturalnych walorów) przeznaczonej wyłącznie dla określonego rodzaju sportu

Fig. 4. Golf course as a result of conscious shaping of the space (with usage of its natural value) designed for the only one kind of sport

¹ Czego przykładem mogą być aktualnie realizowane na bazie LCA dwa niezależne programy badawcze: Historic Landscape Characterisation (HLC) realizowany przez English Heritage oraz Historic Land-use Assessment (HLA) realizowany przez Historic Scotland i the Royal Commission on the Ancient and Historical Monuments of Scotland (RCAHMS)

Jak zatem ma się to, co stanowi podstawę opracowywania procedur oceny „charakteru krajobrazu” dla jego ochrony i waloryzacji według reguł LCA², do wdrażania, głównie w procedurach planistycznych. zasad zrównoważonego rozwoju zdefiniowanych w 27-punktowym dokumencie określanym w skrócie jako „Deklaracja z Rio” z 1992 r.³

Ryc. 5. Krajobraz naturalny użytkowany rolniczo... (dla wygody prowadzenia upraw pozbawiony całkowicie drzewostanu)

Fig. 5. Natural landscape used for agriculture (deprived of trees for convenience in agriculture)

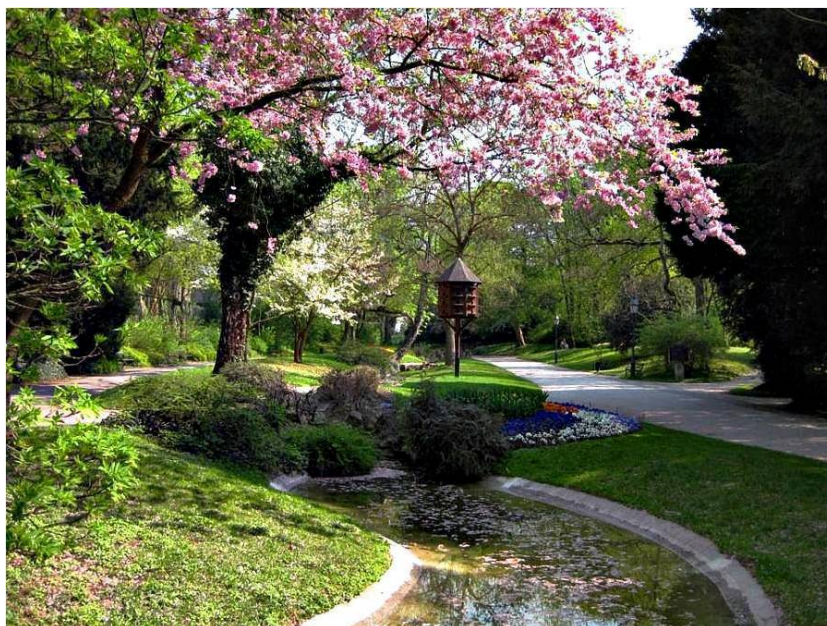
Zagwarantowanie prawa do życia człowieka w harmonii z przyrodą (zasada 1) i ograniczenia prawa ingerencji w naturalne zasoby środowiska do istniejących granic państwowych (zasada 2), a także ochrona środowiska stanowiąca warunek *sine qua non* realizacji wszelkich innych reguł „zrównoważonego rozwoju” (zasada 4) w istocie nie tylko ingerują w przyjęte zasady zarówno ochrony, waloryzacji, jak i projektowania krajobrazu, ale czynią je bezużyteczne w konfrontacji.

Czy można bowiem kształtować krajobraz, czyniąc go „zrównoważonym” nie ingerując w jego pierwotną strukturę, by nadać mu nową, oczekiwaną wartość estetyczną wbrew zasadzie przywracania integralności ekosystemu Ziemi

² Landscape Charakter Assessmnet (LCA) za: Countryside Agency i Scottisch Natural Heritage.

³ Najszerszą definicję zrównoważonego rozwoju stanowi 27 Zasad Zrównoważonego Rozwoju zamieszczonych w dokumencie podpisanym przez ministrów większości krajów, nazwanym podczas Szczytu Ziemi w Rio de Janeiro w sprawie środowiska i rozwoju – Deklaracją z Rio. Konferencja Narodów Zjednoczonych „Środowisko i Rozwój” odbywała się w dniach od 3 do 14 czerwca 1992 r.

Ryc. 6. Komponowany krajobraz parkowy...

Fig. 6. Landscape of the park

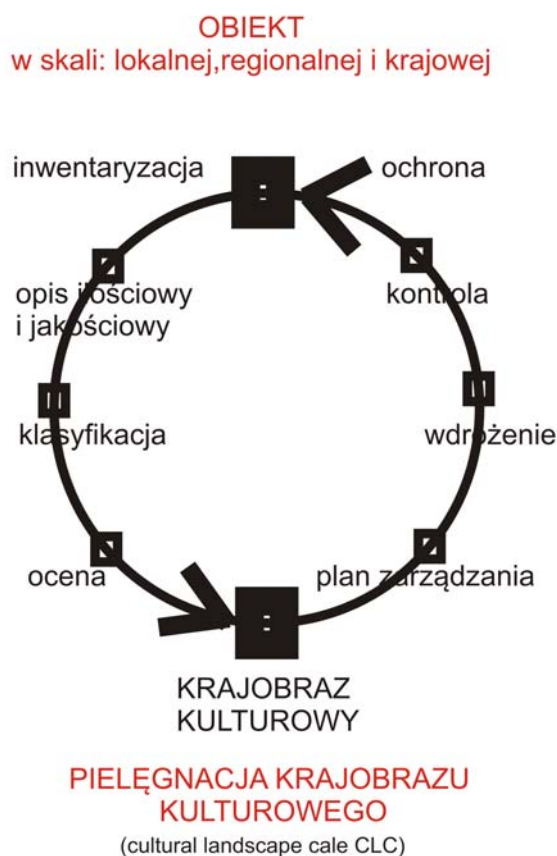
Ryc. 7. „Sztuczny krajobraz” luksusowego osiedla mieszkaniowego... (z nawiązaniem do tradycji fos otaczających średniowieczne zamki obronne)

Fig. 7. "False landscape" of the luxury housing estate (with reference to tradition of the medieval moats)

(zasada 7), z jednoczesnym postulatem „wykorzenia ubóstwa” (zasada 5). I co z tym wszystkim mają wspólnego kobiety, które – zgodnie z zasadą nr 20 „pełnią żywotną rolę w zarządzaniu środowiskiem i rozwoju...” Czy ich wpływ na stan ekosystemu Ziemi nie czyni całej idei „zrównoważonego rozwoju” kategorią wprost ze świata fantasmagorii?

Jak by wszakże na to nie patrzeć: percypowany krajobraz pozostaje specyficznie ludzkim poznaniem i odczuciem przestrzeni w jej postrzeganym fragmencie, stanowiącym obszar którego charakter definiują każdorazowo podejmowane przez człowieka (mniej lub bardziej świadome) działania i interakcja zarówno czynników przyrodniczych jak i czynników ludzkich, których skutki w skali globalnej mierzone są w innych kategoriach wartości i innych narzędzi ich mierzenia.

Ryc. 8. Podstawowe etapy działania w zakresie identyfikacji, ochrony i pielęgnacji krajobrazu kulturowego wg. LCA

Fig. 8. The basic stages of the action in the field of identification, protection and cultivation of the cultural landscape according to LCA

Ryc. 9. Przykład ingerencji w krajobraz naturalny działalnością techniczną człowieka czyniącą ten krajobraz tworem swoiście oryginalnym wbrew zasadzie „ochrony środowiska”

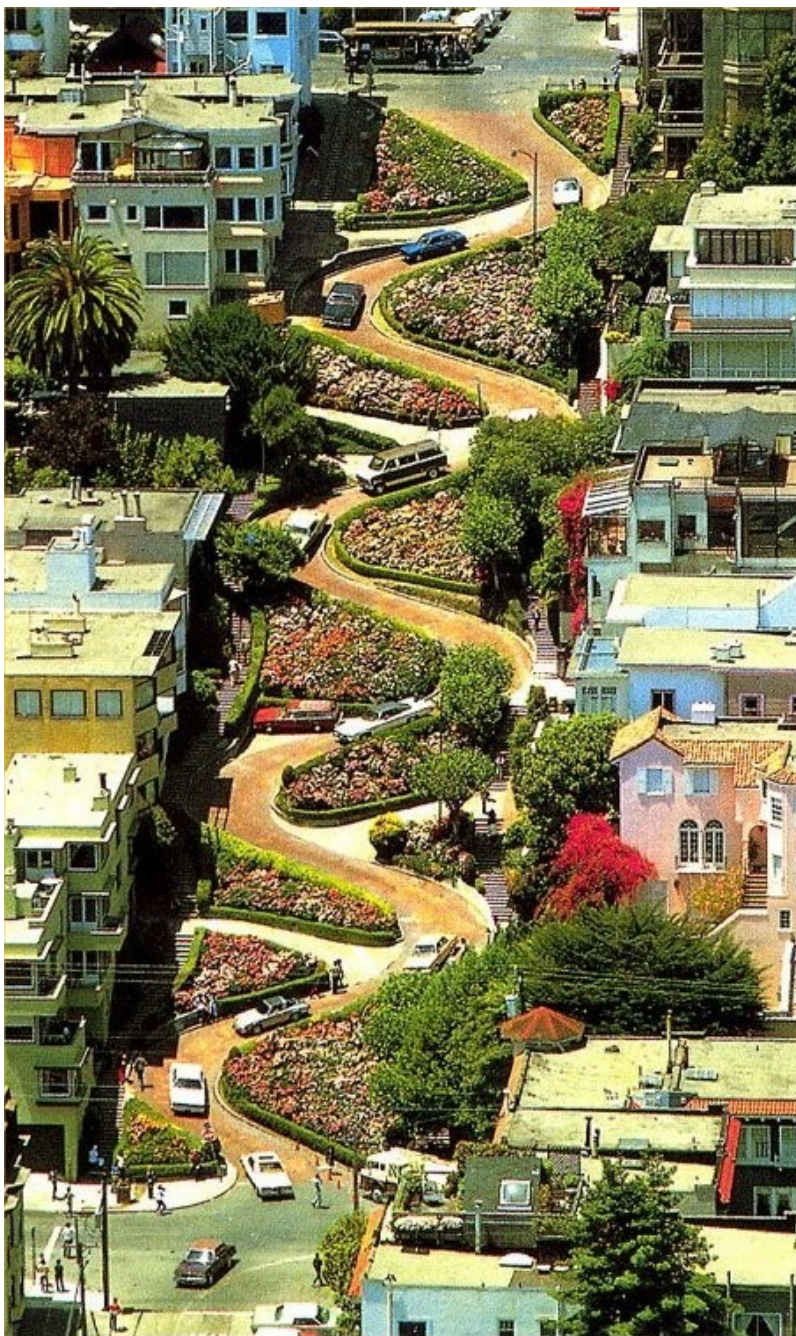
Fig. 9. The example of intervention in natural landscape as a technical activity of human that causes the landscape a specific product

Ryc. 10. Miasto arabskie: krajobraz zurbanizowany „zatrzymany w czasie”... (miasto z gliny)

Fig. 10. Arabic city: urban landscape “caught in time” (a city made of clay)

Ryc. 11. Ulica miejska dostosowana do ograniczonego ruchu samochodów: jeden z typowych przykładów rozwiązania planistycznego w określonych warunkach rozwoju cywilizacji

Fig. 11. The street adapted to reduced traffic; one of the typical examples of the planning solution in the context of the civilization development

Ryc. 12. Kościółek wiejski: kiedyś architektura „biedy” (pół-ziemianka), dziś: architektura „ekologiczna”
 Fig. 12. The village church; in the past – the architecture of “poverty”, today – “ecological” architecture

Jak pisze (m.in.) Wiesław Sztumski [2006]:

idea zrównoważonego rozwoju [...] pełni rolę swoistego mitu – jednego z wielu innych mitów, jakimi karmi się współczesne społeczeństwo. Przede wszystkim dlatego, że u jej podstaw leży w większej mierze myślenie życzeniowe niż praktyczne. Zwraca na to uwagę wielu autorów krytycznie oceniających te idee. O magicznym wymiarze zrównoważonego rozwoju świadczy choćby fakt, że funkcjonuje on jako zaklęcie.

W tym kontekście „równowaga w krajobrazie”, tak jak my go dotychczas rozumiemy, pozostaje niezagrożona.

PIŚMIENNICTWO

- Berdo J., 2006. *Zrównoważony rozwój*, Earth Conservation.
 Europejska Konwencja Krajobrazowa (sporządzona we Florencji dnia 20 października 2000 r. (Dz.U. z dnia 29 stycznia 2006)).
 Łuczyńska-Bruzda M., 1999. *Elementy naturalne środowiska*, Wyd. ZG Polit. Krakowskiej.
 Ostaszewska K., 2002. *Geografia krajobrazu*, Wyd. Nauk. PWN, Warszawa.
 Richling A., Solon J., 2002. *Ekologia krajobrazu*, Wyd. Nauk. PWN, Warszawa.
 Swanwick C., 2002. *Landscape Character Assessment. Guidance for England and Scotland*, The Countryside Agency, Scottish Natural Heritage.

- Sztumski W., 2006. *Idea zrównoważonego rozwoju a możliwości jej urzeczywistnienia*. „Problemy Ekorozwoju”, vol. 1, nr 2, s.73–76.
- Van Eetvelde V., Antrop M., 2009. *Indicators for assessing changing landscape character of cultural landscape in Flanders (Belgium)*, [w:] Land Use Policy 26, s. 901–910.
- Weizenegger S., Schenk W., 2006. *Cultural Landscape management in Europe and Germany*, [w:] *The Conservation of Cultural Landscape*, ed. by M. Agnoletti, University of Florence, Italy 2006, s. 183–197.
- Zabłocki G., 2002. *Rozwój zrównoważony – idee, efekty, kontrowersje*, Wyd. Uniw. M. Kopernika, Toruń.
- <http://artykuly.ekologia.pl/27-Zasad-Zrownowazonego-Rozwoju,7035.html>

CAN LANDSCAPE BE “SUSTAINABLE”? (A FEW THEORETICAL OBSERVATIONS)

Abstract. The article discusses the question of whether it is possible to link landscaping to the concept of “sustainable development” in order to preserve the nature’s balance at both macro and micro levels. In the context of this dilemma, the author challenges the role of the landscaper as “a space creator” or “a director of experiences”, whose input in the areas of human residence and use is in fact guided or even determined by the principle of keeping “the nature’s balance”. Direct and indirect protection measures of the existing natural resources outlined in the land management plan reduce the role of the landscaper to merely (?) simulating any visible creational work with individual (distinct) spatial compositions of specified philosophy and style. It seems therefore purely illusory, in practical terms, to advocate that “sustainable development” might remedy the current “imbalance” between natural and human, meaning “artificial”(?), environments. However, encouraging people to limit their adverse effects on the natural environment to the minimum necessary remains fully valid at all times, in every part of the world affected by human activity. In the light of all current Polish legislation, the attempts to coordinate these projects and the role of the landscaper seem not only unrealistic, but even contradictory to their role and skills.

Key words: sustainable landscape, sustainable development

Źródła ilustracji: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 9, 10, 11 – archiwum KAWTiMP ZUT Szczecin, ilustracja nr. 8 – opr. własne autora
The source: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 9, 10, 11 – archive of KAWTiMP ZUT Szczecin, fig no 8 – author's work